

Językoznawstwo współczesne a kategoria dyskursu
Recenzja monografii pt. *Lingwistyka dyskursu jako integrujący program badawczy* Waldemara Czachura
(Oficyna Wydawnicza Atut. Wrocław 2020, 313 s.)

Contemporary Linguistics and the Category of Discourse
Review of the Waldemar Czachur's Monograph Entitled
Lingwistyka dyskursu jako integrujący program badawczy
(Oficyna Wydawnicza Atut. Wrocław 2020, 313 s.)

Monografia Waldemara Czachura *Lingwistyka dyskursu jako integrujący program badawczy* jest pracą aktualną nie tylko dlatego, że odnosi się do dyskursu i podejść dotyczących tego obiektu, które w najnowszych badaniach lingwistycznych zyskują coraz bardziej na znaczeniu. Ważny jest w niej przede wszystkim sposób ujęcia zagadnień lingwistycznych w duchu tzw. lingwistyki zintegrowanej.

Książka składa się z czterech zasadniczych rozdziałów, a pierwszy z nich stanowi wprowadzenie. W tytule rozdziału 2. autor formułuje pytanie: Jak językoznawstwo otwierało się na kategorię dyskursu? Przedstawia w nim koncepcje kilku myślicieli z XIX i początku XX wieku, sięgających do języka w użyciu, którzy już znacznie wcześniej, tj. przed powstaniem kierunków zorientowanych pragmatycznie i komunikacyjnie, torowali drogę prowadzącą do nurtów związanych z dyskursem. Jest to cenny dla czytelnika rozdział, ponieważ wydobywa on, w odniesieniu do niektórych autorów, ich nieznane powszechnie myśli i ujęcia, które nie zawsze bywały zauważane, a te bardziej znane przypomina i uwypukla.

W rozdziale 3. *Teoria dyskursu Foucaulta* autor słusznie przedstawił najważniejsze dla badań nad dyskursem spojrzenia francuskiego filozofa i socjologa, ponieważ mają one fundamentalne znaczenie dla rozwoju badań nad tym obiektem w ujęciach germanistycznych. Nawiązują do niego również niektórzy badacze poloniści. W rozdziale tym zawarł Czachur również rozważania na temat celu poznawczego lingwistyki, by przejść w dalszej części do zagadnienia *dyskursu jako przedmiotu badań lingwistyki*. Badacz przedstawia w nim różnorodność w sposobach rozumienia/konceptualizowania dyskursu. Jest tu więc mowa o dyskursie jako tematycznie powiązanych z sobą tekstach, jako (medialnym) działaniu komunikacyjnym, interakcji i praktyce społecznej, modelu/wzorcu komunikacji społecznej, strukturze poznawczej, formacji wiedzy, a wreszcie o przestrzeni i procesie negocjowania sensów zbiorowych. Czytelnik otrzymuje więc szeroką paletę ujęć dyskursu, nie jest jednak pozostawiony w tej lekturze sam sobie, ponieważ poszczególne sposoby rozumienia dyskursu zostały odpowiednio skomentowane.

Kolejny rozdział (rozdział 4.) zatytułowany został *Lingwistyczne podstawy dyskursu i jego analizy*. Z wielości dróg badawczych autor wybiera trzy, traktując je jako istotne przykłady. Chodzi tu o krytyczną analizę dyskursu według Siegfrieda Jägera, stylistykę dyskursu Bożeny Witosz i lingwistykę dyskursu Jürgena Spitzmüllera oraz Ingo H. Warnkego. Czachur zamierza pokazać, w jaki sposób kategorię dyskursu można zaadaptować do badań w lingwistyce germanistycznej i polonistycznej, i czyni to z dużym powodzeniem. Stawia też pytanie o to, jakie korzyści dla modelowania lingwistyki dyskursu, jej przedmiotu, metod i procedury badawczej wynikają z takiego ujęcia.

Lingwistyka dyskursu – integrujący program badawczy to tytuł rozdziału 5. Autor podkreśla dobitnie metodologiczną elastyczność programu badawczego lingwistyki dyskursu. Polega ona na tym, że badacz każdorazowo ustala przedmiot refleksji i analizy (dyskurs nie jest uchwytany tak, jak konkretny okaz tekstu), a swoją procedurę badawczą projektuje, przyjmując określoną perspektywę.

Mówiąc o lingwistyce dyskursu jako integrującym programie badawczym, autor zauważa, że integracja zachodzi na poziomie: 1) projektowania przedmiotu badań, 2) projektowania celu poznawczego oraz 3) kreowania procedury badawczej. Rozdział 6. o interesującym tytule *Zakończenie: czy wszystko jest dyskursem?* zamyka omawianą monografię. Do pracy dołączona jest obszerna bibliografia zawierająca pozycje w językach polskim i niemieckim, których tematyka wykracza poza ramy lingwistyki, oraz wykaz rysunków, spis tabel, jak również streszczenia w językach angielskim i niemieckim. Celem prezentowanej recenzji nie jest szczegółowe zapoznanie czytelnika z treścią książki i zawartymi w niej problemami, lecz wskazanie na kilka poruszonych w niej aspektów, które wydają się ważne i/lub innowacyjne.

Na początku chcę zwrócić uwagę na odniesienie Czachura (por. rozdział 2.) do dwóch autorów, Tadeusza Milewskiego i Leona Zawadowskiego, których określa jako prekursorów podejścia związanego z językiem w użyciu. Czachur wydobywa z ich myśli aspekty istotne dla takiego spojrzenia na język:

Na mowę składają się cztery wzajemnie uwarunkowane fazy: mówienie, zrozumienie, tekst i język.

s. 35

Autor przytacza słowa Milewskiego, które dobrze obrazują interesujący nas tu aspekt:

[...] abstrakcyjny system norm społecznych, jakim jest język, stanowi podstawę procesu mówienia wyrażającego myśli i przeżycia indywidualne i konkretne. Ponieważ jednak treści te wyrażane są w mówieniu zgodnie z normami społecznymi języka, przeto indywidualne mówienie staje się źródłem społecznego procesu zrozumienia. Utrwalony produkt zrozumienia staje się tekstem, z którego zostają wyabstrahowane normy języka, a normy te stają się podstawą mówienia (MILEWSKI, 1954: 5).

s. 37

Ujęcie Zawadowskiego określa wręcz jako rewolucyjne:

Sam fakt, że Leon Zawadowski, podobnie jak Tadeusz Milewski, w tym czasie posługuje się pojęciem tekstu, który umieszcza jednoznacznie w procesie komunikacji i traktuje jako zjawisko procesualne, powtarzające się, realizujące różne funkcje komunikacyjne i społeczne, uznać można za wręcz rewolucyjny.

s. 39

Warto na pewno w tym miejscu postawić ważne dla czytelnika pytanie o to, jakie rozumienie dyskursu zaprezentowane zostało w omawianej pracy. Autor pisze:

Kluczowy dla myślenia o lingwistycznym projektowaniu dyskursu i jego analizy jest szerszy kontekst epistemologiczny, w jakim pojawiło się w naukach humanistycznych czy społecznych pojęcie dyskursu oraz w jakim znajduje się dzisiaj sama lingwistyka jako dyscyplina. Dyskurs – najogólniej ujmując – jest w tych naukach kategorią odnoszącą się, po pierwsze, do przedmiotu badawczego obejmującego zjawisko związane z tworzeniem się podzielanych społecznie znaczeń i zbiorowych systemów przekonań w procesie komunikacji społecznej oraz relacji władzy, po drugie, do zaplecza metodologiczno-teoretycznego w ramach jednej dyscypliny rozumianej jako wyodrębniające się nurty i szkoły badawcze poszczególnych dyscyplin oraz, po trzecie, do badań inter- i transdyscyplinarnych. W tym wypadku może funkcjonować jako pojęcie-dach, łączące różne kierunki badań humanistycznych i społecznych.

s. 9

Czachur opowiada się nie za ujęciem lingwistyki dyskursu jako dyscypliny, lecz używa już na początku swej monografii (również w jej tytule) określenia *program badawczy*, jako że dyscyplinę kojarzy z cechami trwałymi i statycznymi, natomiast program badawczy rozumie

jako dynamiczną, dopasowaną do konkretnej perspektywy badawczej metalingwistyczną procedurę projektującą przedmiot, cel i metody analizy. Tym samym programy badawcze przyjmują cechy prototypu z silnym, stałym centrum (u Lakosa – twardy rdzeń) i dynamicznymi peryferiami, które wchodząc w interakcje z innymi programami badawczymi lub ustabilizowanymi w językoznawstwie subdyscyplinami, tworzą przestrzeń wspólnych inspiracji i przenikania poznawczego, metodologicznego i metodycznego.

s. 218

Takie stwierdzenie może wydawać się dyskusyjne, ponieważ każda dyscyplina podlega przecież ewolucji i trudno mówić o niej jako o czymś stabilnym lub statycznym. Myślę, że autor pracy używa wspomnianego określenia, chcąc wskazać na dwa aspekty, co podkreślono w przywołanym cytacie, tj. na rolę centrum i peryferii oraz powiązanie lingwistyki dyskursu z innymi kierunkami badań/dyscyplinami, bez których nie mogłaby istnieć, bo przecież czerpie z nich inspiracje, również metodologiczne. Autor chce wypuklić w ten sposób dynamikę programu badawczego.

W odniesieniu do metodologii Czachur zadaje pytanie o to, czy „istnieje zestaw metod, które mają na tyle uniwersalny charakter, by mogły znaleźć zastosowanie w analizie dyskursu [...]” (CZACHUR, 2020: 240), gdy dyskurs projektowany jest z różnych perspek-

tyw, i udziela na nie negatywnej odpowiedzi. Stwierdza, że odpowiedź na tak postawione pytanie musi być negatywna, jako że perspektywa ontyczna krzyżuje się z perspektywą poznawczą, która poszerza spektrum problemów natury teoretycznej oraz metodologicznej i w konsekwencji wymaga procedury badawczej dopasowanej do konkretnego pytania badawczego, co jednak zdaniem autora nie deprecjonuje jej programowej, przekonuje on bowiem, że można z powodzeniem sformułować zestaw pytań natury ogólnej, dotyczących tematu lub sposobu omawiania ważnych kwestii badanego dyskursu, wraz z jego kontekstem kulturowym, historycznym i politycznym, praktykami komunikacyjnymi oraz obrazem rzeczywistości tworzonym w analizowanym dyskursie.

Nie jest przypadkiem, że germanista zainteresowany szeroko pojętą komunikacją z perspektywy językoznawstwa zwraca się w kierunku badań nad dyskursem, które w Niemczech rozwijają się bardzo prężnie, i słusznie zaznacza, że oparte są one w dużym stopniu na nawiązaniu do myśli Michaela Foucaulta.

Zaletą monografii jest niewątpliwie ukazanie dwóch obszarów badawczych: polonistycznego i germanistycznego w interesującym autora zakresie. Takie zadanie nie jest oczywiście łatwe, gdy weźmiemy pod uwagę konieczność selekcji w odniesieniu do tak szeroko zakrojonego przedsięwzięcia. Ewolucja obu obszarów badawczych związana z wprowadzeniem kategorii dyskursu została naszkicowana czytelnie i przejrzysto. Lektura partii tekstu dotyczących najnowszych prac wymaga natomiast sporej koncentracji w związku z zawartą w nich dużą liczbą nazwisk badaczy i wymienianych opracowań.

Książka ma zatem istotną wartość poznawczą dla badaczy, którzy nie mogą zapoznać się z pracami germanistycznymi ze względu na barierę językową lub są skoncentrowani przede wszystkim na własnym obszarze badawczym i jego tradycjach. Czachur sięgając do literatury przedmiotu, posługuje się najbardziej reprezentatywnymi pracami niemieckojęzycznymi. Wartościowe są też zawarte w nich przetłumaczone przez niego cytaty, które stają się punktem wyjścia do uogólnień i interpretacji, co przybliży czytelnikowi perspektywę uprawiania nauki w germanistycznym kręgu badawczym. W tym kontekście należy dodać, że wymieniona w tytule *lingwistyka dyskursu* funkcjonuje w badaniach germanistycznych jako dyscyplina, która już się ukonstytuowała i językoznawcy zajmujący się tym zakresem badań posługują się tym określeniem już od pierwszych lat XXI wieku. W 2008 roku ukazała się praca Warnkego i Spitzmüllera *Methoden und Methodologie der Diskurslinguistik – Grundlagen und Verfahren einer Sprachwissenschaft jenseits textueller Grenzen*, stanowiąca refleksję nad metodologią lingwistyki dyskursu. Autorzy podkreślają w niej, że nie można mówić o jednolitej metodologii ze względu na sam przedmiot badań oraz ich dynamikę. Uważają jednak za konieczne, w zależności od rodzaju badań, 1) określenie płaszczyzn dyskursu, które muszą być brane pod uwagę w konkretnej analizie, 2) wyróżnienie płaszczyzn tworzących powiązania sieciowe dyskursów, którymi zainteresowani są badacze w określonej analizie, 3) ustalenie pozycji badaczy w odniesieniu do lingwistyki dyskursu i głosów krytycznych czy wreszcie 4) wyodrębnienie płaszczyzn analizy dyskursu (WARNKE, SPITZMÜLLER, 2008: 8). Z kolei w polonistycznym kręgu badawczym dyskurs rozumiano u progu refleksji nad nim (niektórzy badacze również później) przede wszystkim jako tekst w kontekście. Ważne jest więc uświadomienie czytelnikowi zarówno fundamentalnych różnic w tych podejściach, jak i istniejących podobieństw, które mogą stanowić pewną wspólną płaszczyznę myślenia o dyskursie. Z tego względu dobór obu obszarów

badawczych, germanistycznego i polonistycznego, w których autor znakomicie się porusza, jest bardzo dobrą decyzją. Jedno jest pewne: terminy *dyskurs* i *Diskurs* z czasem wykazują mniejsze różnice znaczeniowe niż przed laty. Należy odnotować ewolucję w obu kręgach badawczych i stwierdzić, że rozumienie dyskursu w ujęciach polonistycznych ewoluuje w kierunku badań zachodnich i że dyskurs coraz częściej pojmuje się jako praktykę społeczną (por. np. WOJTAK, 2011).

W kontekście omawianej pracy za oryginalne trzeba przede wszystkim uznać łączenie różnych spojrzeń i podejść, głównie z wymienionych kręgów badawczych, czasem z pozornie odległych od siebie zakresów badań, mimo odmiennych tradycji. Dla autorów z kręgu germanistycznego na przykład łączenie dyskursu ze stylistyką nie jest codzienną praktyką badawczą. Tym bardziej zaciekawiać ich może tytuł podrozdziału 4.2. *Stylistyka dyskursu według Bożeny Witosz*. Sposób ujęcia stylistyki dyskursu najlepiej ilustruje poniższy cytat zawierający wyjaśnienie autorki dotyczące rozumienia przez nią tego zakresu badań:

Opowiedzenie się za stylistyką dyskursu, wprowadzającą szerszy i bardziej złożony ogląd przedmiotu badawczego niż stylistyka tekstu, nie jest manifestowaniem mocnych przeświadczeń, że stanowi ona w pełni odrębną, autonomiczną subdyscyplinę współczesnej stylistyki. Stylistyka dyskursu bowiem nie konstituuje całkowicie nowego przedmiotu badań (obiektom jej analiz pozostaną teksty) ani nie powołuje do jego opisu jedynie sobie właściwych metod i narzędzi. Jak starałam się to zaprezentować, buduje swoją metodę, łącząc wiele perspektyw (WITOSZ, 2009: 75).

s. 185

Tak więc wyjaśnienie Witosz ukazuje, że jej podejście dotyczy szerszego spojrzenia na tekst i jest propozycją łączenia różnych perspektyw.

Podkreślić należy natomiast bardzo ciekawy sposób przedstawienia relacyjności, również wspomniany przez Czachura w odniesieniu do autorki, który manifestuje się w pracy Marii WOJTAK (2011): *O relacjach dyskursu, stylu, gatunku i tekstu*. Wojtak mówi obrazowo o elastycznym modelowaniu przywołanych kategorii, określa wymienione w tytule terminy jako kolekcję pojęciową i ujmuje ich relacje w następujący sposób:

Rozpatrywanie pojęć *dyskurs*, *styl*, *gatunek*, *tekst* jako kolekcji pojęciowej pozwala dostrzec, że te istotne dla współczesnej filologii kategorie wzajemnie się oświetlają – sieć relacji jest dynamiczna i układa się w różne konfiguracje. Te same parametry rysują się odrębnie w zależności od tego, czy się je rozpatruje jako składniki dyskursu, wyznaczniki stylu, gatunku czy tekstu. Różny jest stopień ich autonomiczności. Styl dla przykładu można rozpatrywać jako zjawisko odrębne (składnik systemu stylistycznego itd.), ale też na tle dyskursu i gatunku jako jeden z parametrów wzorca, czy też zasób środków i konwencji, czyli to, czym dysponuje podmiot redagujący określony tekst.

WOJTAK, 2011: 77

Takie ujęcie może stanowić dla badaczy germanistycznych inspirację do refleksji nad w ten sposób ukształtowanym perspektywicznym spojrzeniem na rzeczywistość lingwistyczną

i na współczesne oświetlenie tradycji badawczej, w której styl (szczególnie badania nad stylami funkcjonalnymi) i gatunek (w nawiązaniu do myśli Bachtina) zajmują poczesne miejsce, a tu wpisują się w nowsze konteksty badań tekstologicznych i dyskursologicznych.

Za cenną część pracy uważam podrozdział 5.5. *Studium przypadku* będący propozycją przykładowej analizy, opierającej się na założeniach lingwistyki dyskursu, która mogłaby zostać wykorzystana w dydaktyce.

Na uwagę w omawianej książce zasługuje też sposób prezentowania skomplikowanej tematyki i problemów. Autor nawiązuje do wcześniej przedstawionych już treści, poszerzając je o nowe aspekty i punkty widzenia. Referowanie informacji ustępuje jednak wyraźnie miejsca formułowaniu problemów, choć oczywiście nie mogą one zostać jednoznacznie rozwiązane ze względu na skomplikowaną materię samego obiektu i różnorodność podejść. Badacz podejmuje jednak próbę uprecyzyjnienia nieostrych z natury rzeczy obiektów, zdając sobie sprawę z takiej potrzeby. Mówi, jak już podkreślono, o lingwistyce dyskursu jako o integrującym programie badawczym, w którym można, a nawet trzeba, połączyć wiele perspektyw i spojrzeń. Taki punkt widzenia, z uwzględnieniem jakże często propagowanej obecnie interdyscyplinarności w badaniach humanistycznych, nie tylko został w omawianej książce wyraźnie zaakcentowany, lecz również pozwolił wytyczyć jedną z dróg badawczych.

Zarysowana w książce problematyka, bardzo istotna dla współczesnej kondycji lingwistyki, oraz przejrzysty sposób prowadzenia wywodu sprawiają, że monografia ma szansę nie tylko stać się ważnym źródłem informacji o lingwistyce dyskursu, lecz także ukazać sposób oryginalnego myślenia o tym kierunku badawczym. Jej wartość stanowi, jak już wspomniano, łączenie perspektyw dwóch obszarów badawczych, co jest dla czytelnika swoistym zaproszeniem, sformułowanym *implicite*, do otwarcia się na inne obszary i tradycje badawcze w ogóle, w myśl tzw. perspektywiczności interlingwistycznej (por. BILUT-HOMPLEWICZ, 2013).

Praca stanowi zachętę do stawiania pytań, co jest jej kolejnym walorem. Czytelnik może na przykład sformułować pytanie o to, w jakiej relacji pozostaje tak pojęta lingwistyka zintegrowana do obecnych w lingwistyce tendencji wyodrębniania nowych dyscyplin. Nie ma na nie gotowej odpowiedzi, jednak tym bardziej z tego rodzaju pytań w humanistyce nie powinno się rezygnować.

Literatura

- BILUT-HOMPLEWICZ Z., 2013: *Prinzip Perspektivierung – Germanistische und polonistische Textlinguistik – Entwicklungen, Probleme, Desiderata*. Teil I: *Germanistische Textlinguistik*. Peter Lang. Frankfurt a. M.
- CZACHUR W., 2020: *Lingwistyka dyskursu jako integrujący program badawczy*. Oficyna Wydawnicza Atut. Wrocław.
- WARNKE I.H., SPITZMÜLLER J., 2008: *Methoden und Methodologie der Diskurslinguistik. Grundlagen und Verfahren einer Sprachwissenschaft jenseits textueller Grenzen*. De Gruyter. Berlin–New York, s. 3–54.
- WITOSZ B., 2009: *Dyskurs i stylistyka*. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego. Katowice.
- WOJTAK M., 2011: *O relacjach dyskursu, stylu, gatunku i tekstu*. „Tekst i Dyskurs – Text und Diskurs” IV, s. 69–79.